

УДК 378.22.016:5:[373.5]

Бухун А. Г.

ПЕДАГОГІЧНА СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

А Розглядається сутність поняття «громадянськість», розкриваються цілі і зміст громадянського виховання молоді, уточнюються особливості громадянського виховання військовослужбовців як процесу, здійснюваного офіцерами, виявляються сучасні проблеми виховання громадянськості у контексті професійної військової освіти.

Ключові слова: професійна підготовка, вищі військові навчальні заклади, майбутні офіцери, громадянське виховання, громадянськість, патріотизм, політична свідомість, громадянська культура, громадянська позиція.

Постановка проблеми. Серед пріоритетних напрямів виховної роботи сучасної професійної освіти є сформування свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людини, в якій органічно поєднуються високі моральні чесноти, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетентність, активність, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством і Батьківщиною.

Процес розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної, соціально зорієнтованої держави пов'язаний зі становленням громадянського суспільства в Україні, що передбачає сутнісну трансформацію світоглядних орієнтацій і самосвідомості народу, що потребує формування громадянської культури молодого покоління, посилює роль усіх ланок системи освіти в цілому та громадянського виховання й освіти – зокрема, особливо в обставинах військового конфлікту. За таких умов виникає необхідність формування готовності майбутніх офіцерів до виконання всього комплексу професійних обов'язків, провідним серед яких є громадянське виховання військовослужбовців.

Актуальність дослідження. Про значущість виховної діяльності, основна мета якої полягає у цілеспрямованій, послідовній та ефективній роботі щодо формування у військовослужбовців високих професійних якостей, необхідних для надійного захисту інтересів Батьківщини, йдеться в Концепції воєнної доктрини України (2004), Законі України «Про Збройні Сили України» (1991), Державній національній програмі «Осві-

та: Україна ХХІ століття» (1993), Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті (2002), Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності (2000), інших важливих сучасних документах.

Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) головною метою національного виховання визначає «...набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави» [2].

Актуальність теоретичних і практичних аспектів формування готовності майбутніх офіцерів до виховної діяльності з військовослужбовцями строкової служби зумовлена також демократизацією армійського життя і потребою подолання авторитаризму в Збройних Силах, що призводить до зростання рівня девіантності поведінки військовослужбовців, стрімкого падіння престижу військової служби. Зазначене вище спричинює низький рівень виховної роботи з особовим складом, яку здійснює відповідна категорія офіцерів і прапорщиків.

На основі аналізу специфіки навчально-виховного процесу у вищих військових навчальних закладах виявлено недостатній рівень підготовки майбутніх офіцерів до розв'язання виховних завдань у військово-професійній діяльності. Ці процеси зумовлені наявністю низки суперечностей

між: вимогами сучасної військово-політичної ситуації й особливостями виховної роботи у Збройних Силах Української держави та нестачею відповідного кадрового забезпечення у військових колективах; об'єктивною необхідністю проведення виховних заходів із військовослужбовцями та змістом професійної підготовки майбутніх офіцерів до здійснення громадянського виховання; зростанням значення педагогічних знань як теоретичної основи виховного процесу і недостатньою орієнтацією його змісту і форм у ВВНЗ на формування готовності майбутніх офіцерів до виховної діяльності з військовослужбовцями. Тому громадянське виховання залишається однією з найактуальніших проблем педагогічної теорії та практики військової освіти, що змушує як науковців, так і офіцерів-практиків шукати ефективні шляхи, форми, методи і засоби успішного її розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим внеском у визначення методологічних основ досліджуваної проблеми є погляди та ідеї відомих українських педагогів, письменників і державних діячів (Г. Сковорода, О. Духнович, І. Огієнко, Б. Грінченко, Т. Шевченко, І. Франко, К. Ушинський, С. Русова, А. Макаренко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський та ін.).

Основні положення професійної підготовки майбутніх фахівців до виховної роботи представлені у наукових працях В. Андрущенко, І. Беха, О. Дубасенюк, І. Зязюна, С. Карпенчука, М. Лещенко; педагогіки вищої школи – П. Воловика, С. Вітвицької, Н. Ничкало, С. Сисоевої та ін. Проблеми формування готовності у професійній підготовці спеціалістів знайшли своє відображення у наукових працях Ю. Бабанського, В. Безпалька, Т. Габая, П. Гальперіна, Б. Гершунського, Б. Кедрова, Н. Кузьміної, Н. Селезньової, Н. Тализіної та ін.

Професійна підготовка військових фахівців висвітлена у наукових доробках А. Андреева, А. Барабанщикова, В. Вдов'юка, А. Галімова, В. Герасимова, В. Давидова та ін. Деякі аспекти організації виховного процесу у військових підрозділах розкриті у працях О. Бикової, Н. Мойсеюк, О. Мороза, І. Підласого, В. Сластьоніна, В. Ягупова та ін.

Значна увага громадянському вихованню приділена у працях сучасних вітчизняних науковців (І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневський, П. Ігнатенко, О. Киричук, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Поплужний, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, М. Чепіль, К. Чорна та ін.). У своєму дослідженні ми також враховували основні положення Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, розробленої групою науковців НАПН України під керівництвом О. Сухомлинської.

У пошуках шляхів, форм і методів формування

громадянських якостей скористаємося результатами дисертаційних досліджень (П. Вербицька, Н. Дерев'янка, С. Карпушкін, О. Красовська, О. Научитель, М. Рудь, О. Світличний, Н. Фролова та ін.).

Проте в ході дослідження виявлено, що здобутки сучасної теорії і практики виховного процесу часто залишаються поза увагою педагогічних колективів вищих військових навчальних закладів. Це свідчить про значні недоліки в системі формування готовності майбутніх офіцерів до громадянсько-виховної діяльності з військовослужбовцями, а також про необхідність розроблення відповідного теоретичного й науково-методичного забезпечення цього процесу.

Саме тому **мета дослідження** полягає в систематизації наукових ідей, узагальненні досвіду організації професійної підготовки майбутніх офіцерів, теоретичному обґрунтуванні процесу формування готовності майбутніх офіцерів до організації громадянського виховання військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Ідея національного відродження, об'єднання всіх етносів і регіонів України для створення громадянського суспільства в демократичній державі актуалізує вимогу формування громадянської культури у підростаючих поколіннях, потребу розвитку основ демократичної ментальності народу. Доцільно зазначити, що громадянський дух був досить сильним на всіх етапах буття українського народу, проте впродовж століть Україна була поневолена сусідніми державами і громадянство не набуло належного розвитку. Сучасні труднощі на шляху утвердження молоді держави (економічна криза, зниження життєвого рівня, військовий конфлікт на Сході) не ведуть до піднесення громадянських почуттів. За даними дослідників [1], 60 % старшокласників шкіл східних регіонів країни не ідентифікують себе як громадяни Української держави; дещо менший відсоток таких учнів у школах західних і центральних областей.

З огляду на сказане вище, громадянське виховання набуває сьогодні особливого значення. Існує гостра потреба і в суспільстві в цілому, і в освіті зокрема у визначенні науково-теоретичних засад, змісту, цілей, напрямів, форм і методів громадянського виховання, «що цілеспрямовано й ефективно забезпечували б процес розвитку і формування громадянина, тобто особистості, в якій органічно поєднуються високі моральні чесноти, громадянська зрілість, патріотизм, професійна компетенція, самоактивність, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, Батьківщиною» [3]. Необхідно також урахувати, що сучасна демократія «вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі і значення в житті суспільства,

а також дій відповідно до власних переконань і цінностей» [4].

Тому громадянське виховання сьогодні – процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично захищеною. Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, залучати її до суспільного життя, в якому права людини є визначальними [3].

Базовими категоріями громадянського виховання вчені визначають громадянськість, патріотизм, політичну свідомість, громадянську культуру, громадянську позицію. Звернемося до їхнього розгляду детальніше.

Категорія «громадянськість» у першу чергу включає поняття громадянин – особа, що належить до постійного населення конкретної держави, користується її захистом, має сукупність політичних та інших прав і обов'язків [6]. Громадянин є носієм громадянськості – фундаментальної духовно-моральної якості, світоглядної і психологічної характеристики особистості, що має культурологічні засади. У формуванні цієї якості визначальну роль відіграє світогляд особистості, на основі якого «формується система її ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, усвідомлюється місце в суспільстві, визначаються обов'язки і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною» [3].

Дослідники відзначають два підходи у трактуванні терміну «громадянськість»: перший бере за основу практику громадянства в класичних республіках Греції та Риму, це – республіканська громадянськість, яка розглядає особу як невід'ємного члена політичного суспільства. Засади такого громадянства можуть бути зведені до трьох вимог: людина має відчувати належність до політичної спільноти; громадянин має бути відданим Вітчизні, що передбачає лояльність до правових норм суспільства; громадянські обов'язки мають незаперечну перевагу перед індивідуальними інтересами [1].

Другий підхід є ближчим до нас у часі і заснований на ідеях Дж. Локка та Т. Джефферсона. Це – ліберальна громадянськість, що передусім ураховує ідеї прав і свобод індивіда. Саме ліберальна громадянськість стала основою прав людини та міжнародних інструментів їхнього впровадження [1].

Для порівняння двох підходів (учені називають їх традиціями), підкреслюється, що республіканська традиція передбачає належність особистості до колективу і загострює увагу на розвитку пов'язаної з цим відповідальності (обов'язків), ліберальна ж традиція підтримує права людини і захищає її в першу чергу від втручання влади.

Сучасність інтегрувала ці традиції у формі громадянського суспільства передових демократич-

них країн світу, тому громадянське виховання там повністю базується на політичній і правовій сферах діяльності людини і суспільства. В Україні на сучасному етапі її розвитку, через відсутність відповідної правової та юридичної бази, громадянськість особи багато в чому засновується на морально-етичних засадах.

Отже, громадянськість – це «... духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. З цим пов'язані більш чи менш лояльне ставлення людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, почуття власної гідності, знання і повага до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовність та вміння додержувати власних прав та обов'язків» [3].

Патріотизм як категорія громадянського виховання передбачає формування почуття любові до свого народу, держави, Батьківщини. Велике значення має виховання поваги до батьків, свого роду, традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього, досконале знання рідної мови. У контексті громадянського виховання військовослужбовців із патріотизмом поєднуються:

- національна самосвідомість, відповідальність перед своєю нацією, розуміння моральних і культурних цінностей країни;
- гордість за Вітчизну;
- потреба участі у справах народу, усвідомлення свого глибокого зв'язку з ним;
- знання символів Батьківщини;
- знання історії народу, любов до малої і великої Батьківщини;
- збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів рідної країни;
- моральна відповідальність за все, що робиться на рідній землі.

У громадянському вихованні військовослужбовців особливе місце займає політична свідомість особистості. Вона включає сукупність суспільно цінних поглядів і переконань, орієнтацій, що формують реальні відносини соціальних і національних груп, окремої людини до інших соціальних груп, людей [5]. Політична свідомість спрямована на досягнення корінних інтересів людини і суспільства та неможлива без розвинутого політичного мислення – здатності глибоко аналізувати політичні події, давати їм оцінку, робити правильні висновки відносно напрямів розвитку суспільства чи держави. Політична громадянська свідомість супроводжується політичними переживаннями, емоціями, політичними почуттями, що формують політичні потреби. Особистість прагне до політичних знань, інформації, формує власну політичну волю і політичну культуру, що колись виявиться у політичних учинках, діях, акціях тощо.

Громадянська культура, крім культури політичної, включає ще культуру міжетнічних відносин як сферу духовного життя, яка виявляється в етнічній і релігійній толерантності; повазі до культур інших народів; розумінні їх інтересів, прав, самобутності; готовності й умінні йти на компроміс заради спільних інтересів і соціального миру в державі. Іншим важливим аспектом громадянської культури є правова культура як усвідомлення особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, ставлення до закону і до влади. Вона суттєво доповнює спектр характеристик соціально обумовленого рівня розвитку особистості військовослужбовця як громадянина.

Система ціннісних і соціальних орієнтацій і настанов, що характеризує людину як громадянина країни, для якого моральним принципом є громадянський обов'язок, виявляється у громадянській позиції особистості. У демократичному суспільстві громадяни можуть самостійно визначити свою участь у суспільних організаціях, свої позиції з основних політичних програм, способи підтримки, що потребує від них компетентності, активності, товариськості, ініціативності, наполегливості.

При формуванні змісту громадянського виховання й освіти в сучасному військовому навчальному закладі необхідно враховувати провідні науково-педагогічні підходи:

- особистісно зорієнтований, при якому в центрі освітнього процесу знаходяться інтереси людини;
- особистісно-соціальний, який гармонізує інтереси особистості й суспільства та його інституцій;
- конкретно-історичний, що допомагає розробити зміст освіти відповідно до конкретних історичних завдань, актуальних на певних етапах розвитку українського суспільства, його демократичних і державотворчих процесів, формування громадянського суспільства, необхідності національного відродження;
- діяльнісний, згідно з яким у людини формуються навички соціальної активності, апробуються на практиці певні громадянські цінності;
- системний, який забезпечує розуміння цілісного, багаторівневого, ієрархічного, взаємозалежного і взаємообумовленого процесу виховання в його постійному розвитку [7].

Українські педагоги прагнуть виробити методи і засоби виховання громадянина демократичного суспільства, що допоможуть сформувати у молодих людей ціннісні орієнтири, оволодіти тими знаннями, вміннями, навичками, що допоможуть жити у складному світі політичних явищ і подій. Результатом громадянського виховання має стати розуміння своєї відповідальності перед суспільством і майбутніми поколіннями, прагнення захищати свої права і виконувати грома-

дянські обов'язки, усвідомлення й відстоювання власної позиції, визначення форм своєї участі у житті суспільства, дотримання Конституції і законів країни, спілкування з демократичними інститутами. Для цього необхідними є відповідні громадянські знання, вміння і навички.

І. Тараненко на основі аналізу світового педагогічного досвіду характеризує дві загальноприйняті класифікації громадянських компетенцій особистості [7]. За першою класифікацією вони поділяються на три категорії: когнітивні (інтелектуальні), емоційні (афективні), діяльні (прагматичні). В основу цієї класифікації покладені праці французького вченого Франсуа Одіже.

Когнітивні вміння і знання вміщують:

- правові й політичні (знання про правила колективного співжиття, про владу на всіх рівнях політичного життя; про демократичні засади процесів державотворення);
- знання про свою національну культуру, історію, традиції, звичаї, мову;
- знання про сучасний світ, які допоможуть застосувати історичні й культурні параметри;
- здатність до переосмислення дій і аргументів, уміння і знання процедури дебатів, передбачення можливих дій, аргументів, конфліктів цінностей або інтересів;
- знання принципів і цінностей прав людини, демократичного громадянства, які будуються передусім на гідності, повазі, рівності особистості.

Емоційні вміння:

- повага до Батьківщини, держави, її символіки, традицій, мови, народу;
- особистісні якості, від яких залежить вибір цінностей і які визначають сутність індивіда та його ставлення до інших;
- шанування таких цінностей як свобода, рівність, солідарність (демократичні засади особистості);
- прагнення до розв'язання або контролю конфліктів;
- уміння позитивного підходу, толерантність;
- стримування емоцій, здатність до емпатії;
- здатність слухати.

Діяльні вміння:

- здатність уживатися з іншими, співпрацювати, працювати в команді;
- здатність розробляти й упроваджувати спільні проекти;
- уміння брати на себе відповідальність;
- уміння розв'язувати конфлікти у відповідності до демократичних принципів;
- здатність брати участь у дебатах, аргументувати думку;
- здатність робити вибір у ситуаціях реального життя.

Інша класифікація виділяє чотири типи вмінь громадянськості для життєдіяльності в суспільстві. Політичні і правові вміння включають

знання прав і обов'язків, політичної системи та законів. Соціальні вміння враховують взаємини між особистостями, а також знання основ особистісних і суспільних стосунків, комунікативні вміння людини. Економічні вміння виробляються на основі знання сфери виробництва, розподілу товарів і послуг, а також проблем організації праці. Культурний аспект включає колективні уявлення, загальні цінності, історичні знання й уміння визначати спільну спадщину багатьох народів; розуміння і сприйняття культурної різноманітності, вміння мислити інтеркультурними категоріями, сприймати мислення протилежної сторони; толерантне ставлення до інших культур і традицій. В основу цієї класифікації покладені наукові погляди нідерландського політолога Рууда Вельдхуса.

Висновки. На основі педагогічного аналізу виховного процесу у військових підрозділах освіти проаналізовані сучасні наукові основи проблеми формування готовності майбутніх офіцерів до організації громадянського виховання військовослужбовців. Виявлені провідні наукові принципи розв'язання проблеми формування готовності майбутніх офіцерів до організації виховної діяльності з військовослужбовцями: гуманізації та демократизації; самоактивності й саморегуляції; системності, комплексності й міждисциплінарної інтегрованості; наступності та неперервності; культуровідповідності; інтеркультурності. З'ясовані сутнісні характеристики категорії «громадянське виховання», «громадянськість», «патріотизм», «політична свідомість», «громадянська культура», «громадянська позиція». На основі проведеного категоріального аналізу здійснене тлумачення поняття «громадянськість військовослужбовців» як цілеспрямованої духовно-моральної цінності, світоглядно-психологічної ха-

рактеристики людини, зумовленої її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни, лояльним ставленням людини до встановлених у державі порядків, законів, інституцій влади, почуттям власної гідності, знанням і повагою до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовністю та вмінням додержуватися власних прав та обов'язків. Доведено, що категорії громадське виховання та діяльність взаємопов'язані, що дозволяє в межах дослідження визначити громадсько-виховну діяльність із військовослужбовцями як цілеспрямовану суб'єкт-суб'єктну взаємодію щодо формування соціально схвалюваних особистісних рис військовослужбовців офіцерським складом військового підрозділу.

Готовність майбутніх офіцерів до громадського виховання з військовослужбовцями визначена як інтегроване системне поєднання знань, умінь, навичок та особистісних якостей майбутнього офіцера, що характеризують його переконання, погляди, мотиви, почуття, ставлення до громадянського виховання, а також уміння практичного застосування цих знань, умінь, навичок та особистісних якостей у процесі виховної діяльності за місцем служби.

Список використаних джерел

1. Демиденко, Т. Підготовка вчителів до здійснення громадянської освіти (теоретичний аспект) / Т. Демиденко, О. Магдик // Історія України. – 2001. – № 46 (грудень). – С. 1–2.
2. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – Київ, 1994. – С. 15.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності : Проект // Педагогічна газета. – 2000. – № 6 (72). – С. 4–6.
4. Концепція громадянської освіти в Україні : Проект // Педагогічна газета. – 2000. – № 11. – С. 4–6.
5. Лихачёв, Б. Т. Педагогика. Курс лекцій : ученик / Б. Т. Лихачёв. – Москва, 2000. – С. 292.
6. Ожегов, С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – Москва, 1984. – С. 123.
7. Тараненко, І. Громадянська освіта в Україні: стан та перспективи розвитку / І. Тараненко // Історія в школах України. – 2000. – № 3. – С. 18.

Дата надходження авторського оригіналу до редакції : 12.02.2015

Бухун А. Г. Педагогическая сущность процесса подготовки будущих офицеров к гражданскому воспитанию военнослужащих.

Рассматривается сущность понятия «гражданственность», раскрываются цели и содержание гражданского воспитания молодежи, уточняются особенности гражданского воспитания военнослужащих как процесса, осуществляемого офицерами, обозначаются современные проблемы воспитания гражданственности в контексте профессионального военного образования.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, высшие военные учебные заведения, будущие офицеры, гражданское воспитание, гражданственность, патриотизм, политическое сознание, гражданская культура, гражданская позиция.

Bukhun A.H. The essence of officers' educational training to the future of civic service personnel training.

The article deals with the essence of the concept of «citizenship»; reveals the purpose and content of the civic education of youth; refined features as military civic education process performed by officers; the current problems of citizenship education in the context of professional military education are determined.

Key words: vocational training, higher military educational institutions, future officers, civic education, citizenship, patriotism, political awareness, civic culture, citizenship.